

article outlines main problems related to VAT, in part of the registration of the tax invoices in the single register of tax invoices and the system of VAT refunds. It is isolated features of registration of tax invoices by large and medium enterprises. As part of the VAT refund it is identified causes doubt on its application. It is listed factors affecting on the importance and wide application of the tax (VAT). In order to improve considered effective directions of tax for different economic categories to improve the functioning of the VAT mechanism In the article are defined ways of effective development of VAT.

Key words: value added tax, mechanism of VAT refund, direct and indirect taxes, mandatory payments.

© М. Чернишова

Надійшла до редакції 06.03.2013

УДК 331.582:338.22

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ

РОМАН ЧОРНИЙ,

*кандидат економічних наук, доцент Нововолинського факультету
Тернопільського національного економічного університету*

ЛЮБОВ ШЕВЧУК,

доктор економічних наук, професор Інституту регіональних досліджень НАН України, м. Львів

У статті аналізується демографічна ситуація сільських територій з позиції її оцінки як визначальної передумови розвитку трудового потенціалу в їх межах. Виявлено негативні тенденції її формування, окреслено регіональні особливості депопуляції сільських поселень та акцентується увага на таких областях, як Чернігівська, Вінницька, Житомирська, Полтавська, де відбувається звуження природної бази відтворення сільського населення, а отже, і трудового потенціалу. Наголошується на необхідності розробки й здійснення виваженої демографічної політики в Україні та регіональної демографічної політики з метою поліпшення демографічної ситуації як бази відтворення й розвитку трудового потенціалу сільських територій.

Ключові слова: трудовий потенціал, демографічна ситуація, депопуляція, демографічна політика, регіональна демографічна політика.

Постановка проблеми. Збереження та розвиток трудового потенціалу сільських поселень у сучасних соціально-економічних умовах є запорукою та одним із визначальних факторів побудови конкурентоспроможної національної економіки та зростання добробуту її громадян. Деградація демографічної, поселенської та соціальної сфери села посилюють негативні тенденції у формуванні демографічної ситуації та значно актуалізують питання пошуку шляхів подальшого розвитку сільського трудового потенціалу.

Останні дослідження і публікації. Дослідження сучасного стану та проблем розвитку трудового потенціалу в сільських поселеннях присвячені праці К. І. Якуба, П. Т. Саблука, М. К. Орлатого, Г. В. Войтенко, М. А. Лендела, М. І. Долішнього та ін. Попри доволі розгорнуту наукову спадщину в дослідженні питань формування та розвитку сільського трудового потенціалу, актуальним залишається виокремлення та дослідження передумов, умов і факторів роз-

витку трудових потенцій такого типу просторових форм організації українського суспільства, що вирішально впливає на динаміку кількісно-якісних змін останнього. Беручи до уваги депопуляційні процеси, які останнім часом мають місце в сільській місцевості, уважаємо за доцільне приділити належну увагу аналізу особливостей демографічної ситуації, оскільки саме вона може виступати й зазвичай виступає визначальною передумовою формування й розвитку трудового потенціалу загалом і трудового потенціалу сільських територій зокрема.

Мета статті - розкрити особливості демографічної ситуації як визначальної передумови формування й розвитку трудового потенціалу сільських територій.

Виклад основного матеріалу. У своїх дослідженнях за напрямом вивчення проблем та перспектив розвитку сільських поселень, зокрема їх соціально-трудова сфера, учені часто наголошують на необхідності виняткової уваги до них. Відзна-

№ 2 (122) березень-квітень 2013 р.

чається погіршення добробуту селян унаслідок знецінення людської праці, недотримання вимог трудового законодавства, скорочення зайнятості та можливостей отримання необхідних благ і послуг, що в підсумку може стати ймовірною причиною деградації людського капіталу та сільського економічного простору в цілому [5, с. 57]. Обґрунтування важливості забезпечення розвитку сільських поселень також здійснюється через призму розуміння їх значення для продовольчої безпеки держави, історико-культурного розвитку суспільства, зокрема збереження й примноження культурних традицій українського народу, зберігання тих укладів, які існували багато років тому та дійшли до наших днів [3, с. 134].

Сільські поселення слід трактувати як складні й багатофункціональні природні, соціально-економічні та виробничо-господарські структури, що характеризуються сукупністю таких особливостей [1, с. 12]:

- площа земельних угідь, особливості ландшафту;
- чисельність проживаючих людей та тип їх зайнятості;
- чисельність, видове різноманіття рослинного й тваринного світу;
- обсяги й структура виробництва; розвиток соціальної й виробничої інфраструктури тощо.

Тобто за своєю сутністю такий тип просторових форм організації суспільства являє собою регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно й екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного й майбутніх поколінь [6, с. 69].

Необхідною умовою виокремлення факторів розвитку трудового потенціалу тієї чи іншої просторової форми організації суспільства (територіального утворення) є розгляд їх "гомологічних" особливостей. Так, поселенсько-особистісні спільності мешканців сільських поселень обумовлені:

- деконцентрацією населення та мережі господарюючих об'єктів;
- заангажованістю сільських жителів у сфері сільського господарства;
- малоповерховою житловою забудовою з присадибними ділянками та господарськими будівлями, у догляді й обробітку яких беруть безпосередню участь мешканці особистих селянських домогосподарств;

- геолого-географічною й етнокультурною обумовленістю життєдіяльності та способу життя;

- історично та культурно обумовленою консервативністю в дотриманні життєвих норм та принципів тощо.

Окрім того, істотними особливостями характеризується й організація праці на селі. Так, найбільш типовими особливостями організації праці в сільських поселеннях є розбіжність робочого та виробничого періодів, складний зв'язок окремих технологічних операцій із кінцевими результатами виробництва, сезонний характер сільськогосподарського виробництва, природно-кліматична залежність провадження трудового процесу тощо [2].

Названі організаційні детермінанти та поселенсько-особистісні спільності населення сільських поселень, а також особливості, що їх обумовлюють, проявляються в специфіці впливу факторів розвитку трудового потенціалу як у площині сфер впливу, так й у форматі рівнів впливу.

Визначальною та першочерговою передумовою розвитку трудового потенціалу в сільських поселеннях є актуальний стан демографічної ситуації. Стан останньої перебуває в тісній залежності від заселеності регіонів. Чисельність наявного сільського населення в Україні на початок 2012 року становила 14336,9 тис. осіб, що складало 31,32 % загальної кількості населення України (табл. 1). Названа кількість осіб проживала у 28457 сільських населених пунктах, причому 3/4 сільського населення на відповідний статистичний період мешкало в середніх (від 1 до 2 тис.) та великих (від 2 до 5 тис. і більше мешканців) селах, які вважаються найбільш перспективними в Україні [8, с. 8, 17].

Слід зазначити, що в Україні спостерігаються суттєві розбіжності між регіонами щодо їх заселеності, про що свідчать дані про кількість сільських поселень та кількість сільських жителів у регіональному розрізі (табл. 1, табл. 2).

Так, найбільша кількість сільських населених пунктів згідно з адміністративно-територіальним поділом зосереджена у Львівській (1850), Полтавській (1814) та Житомирській (1613) областях. У свою чергу, найбільша кількість сільського населення сконцентрована у Львівській (998256), Вінницькій (827131) та Одеській (793856) областях. Непропорційним також є розподіл сільських рад відповідно до кількості сільських населених пунктів та проживаючого в них сільського населення.

Із 14,4 млн осіб, що проживали в сільській місцевості, станом на 1 січня 2011 року сільське населення у працездатному віці складало 56,2 %

Таблиця 1. - Кількість адміністративно-територіальних одиниць, територія та щільність наявного населення по регіонах України (станом на 1 січня 2011 року)*

Регіон (область)	Райони	Міста	Райони в містах	Селища міського типу	Сільські ради	Сільські населені пункти	Територія, тис. км ²	Щільність населення, осіб на 1 км ²
Україна	490	459	118	885	10278	28457	603,5	75,8
АР Крим	14	16	3	56	243	948	26,1	75,3
Вінницька	27	18	3	29	661	1466	26,5	61,9
Волинська	16	11	-	22	379	1054	20,1	51,5
Дніпропетровська	22	20	18	46	288	1435	31,9	104,5
Донецька	18	52	21	131	253	1118	26,5	167,2
Житомирська	23	11	2	43	579	1613	29,8	42,9
Закарпатська	13	11	-	19	307	579	12,8	97,8

Продовження табл. 1

Регіон (область)	Райони	Міста	Райони в містах	Селища міського типу	Сільські ради	Сільські населені пункти	Територія, тис. км ²	Щільність населення, осіб на 1 км ²
Запорізька	20	14	7	22	263	915	27,2	66,3
Івано-Франківська	14	15	-	24	477	765	13,9	99,1
Київська	25	26	-	30	605	1126	28,1	61,1
Кіровоградська	21	12	2	27	376	998	24,6	41,1
Луганська	18	37	4	109	206	782	26,7	85,9
Львівська	20	44	6	34	632	1850	21,8	116,6
Миколаївська	19	9	4	17	287	894	24,6	48,1
Одеська	26	19	8	33	439	1125	33,3	71,7
Полтавська	25	15	5	21	467	1814	28,8	51,7
Рівненська	16	11	-	16	338	1000	20,1	57,5
Сумська	18	15	2	20	384	1466	23,8	48,7
Тернопільська	17	18	-	17	580	1023	13,8	78,4
Харківська	27	17	9	61	381	1680	31,4	87,7
Херсонська	18	9	3	31	259	658	28,5	38,2
Хмельницька	20	13	-	24	568	1414	20,6	64,3
Черкаська	20	16	2	15	525	824	20,9	61,5
Чернівецька	11	11	3	8	252	398	8,1	111,7
Чернігівська	22	16	2	29	525	1483	31,9	34,4
м. Севастополь	-	2	4	1	4	29	0,9	441,0
м. Київ	-	1	10	-	-	-	0,8	3350,0

* Складено автором на основі джерела: [8, с. 8, 17].

Таблиця 2. - Чисельність наявного сільського населення за регіонами України (станом на 1 січня 2011 року, осіб)*

Регіон (область)	2006	2007	2008	2009	2010	2011	(%) сільського населення в населенні регіону
Україна	15051815	14868679	14703907	14556511	14438152	14336885	31,32
АР Крим	735259	732328	730590	729548	729451	729549	37,16
Вінницька	889632	873477	859355	847370	836384	827131	50,40
Волинська	513240	509339	506174	503500	501298	500151	48,22
Дніпропетровська	573108	566626	562178	558059	554187	551149	16,52
Донецька	446812	439992	434550	428367	423882	419949	9,47
Житомирська	574887	566096	558074	550015	543665	537788	42,05
Закарпатська	783660	782421	781165	781493	782261	783588	62,82
Запорізька	442157	435770	429579	424221	420082	416092	23,10
Івано-Франківська	797627	793674	789350	786339	784292	782521	56,71
Київська	714110	700693	688509	678110	669695	664115	38,66
Кіровоградська	415536	408783	402029	395329	389882	384576	38,08
Луганська	327986	322282	316988	312238	308443	304848	13,30
Львівська	1027666	1019634	1011790	1005716	1001628	998256	39,23
Миколаївська	401296	396473	391041	1547213	384781	382495	32,32
Одеська	814538	810120	805009	799865	795880	793856	33,23
Полтавська	624297	614274	604356	595312	587082	579415	38,95
Рівненська	610009	607091	604219	602389	601390	601371	52,18
Сумська	417602	408004	399714	391622	384697	378560	32,59
Тернопільська	635248	629893	624328	619277	614169	609433	56,21
Харківська	585958	576947	568467	560870	555011	549945	19,96
Херсонська	444980	435052	431247	427174	424944	422765	38,85
Хмельницька	650148	638627	628521	617594	607789	599270	45,16
Черкаська	604333	594756	585520	577478	571110	564570	43,92
Чернівецька	535193	532416	529464	526912	525121	523152	57,85
Чернігівська	464127	451230	438751	427627	417765	408874	37,23
м. Севастополь	22406	22681	22939	23122	23263	23466	6,16

* Складено автором на основі джерела: [7, с. 9; 29-31].

№ 2 (122) березень-квітень 2013 р.

(8,09 млн осіб), у тому числі 26,2 % (3,78 млн осіб) - жінки та 30,0 % (4,32 млн осіб) - чоловіки [4, с. 29]. Таким чином, для сільських поселень є характерним незначне переважання чоловіків працездатного віку, що є позитивним моментом у силу пріоритетності розвитку тут сільськогосподарських видів економічної діяльності, що часто потребують більших фізичних зусиль та навантажень, які жіночий організм не завжди може витримати. Демографічна ситуація в сільських поселеннях за регіонами України характеризується переважанням негативних тенденцій, що проявляються в скороченні чисельності сільського населення, загального та природного приростів населення.

Якщо за період 2006-2011 рр. чисельність населення загалом в Україні зменшилася з 46929525 до 45778534 осіб (на 1150991 осіб), то відповідне зменшення по групі сільського населення склало 714930 осіб (із 15051815 до 14336885 осіб), причому зменшення чисельності наявного сільського населення було характерним для всіх регіонів України [7, с. 29-31].

Станом на 1 січня 2011 року в сільській місцевості загалом по Україні загальний приріст населення складав -101267 осіб. У свою чергу, природний приріст населення сягнув -96003 осіб. Позитивні значення загального приросту населення на цей часовий період спостерігалися лише в сільській місцевості АР Криму (98) та Закарпатської області (1327 осіб), а природного приросту населення - у сільських населених пунктах Рівненської (516) та Закарпатської (2020 осіб) областей [8, с. 12]. Станом на 2011 рік звуження природної бази відтворення сільського населення найбільш характерним було для таких областей, як Чернігівська, Вінницька, Житомирська, Полтавська.

Висновки

У сільській місцевості регіонів України сформувалися негативні тенденції розвитку демографічної ситуації. Вони проявилися, насамперед, депопуляцією сільських поселень, що в перспективі може стати серйозною загрозою відтворенню та розвитку трудового потенціалу на цих теренах. Депопуляція сільських поселень уже нині обмежує можливості фізичної бази кількісного нарощення в них трудово-

го потенціалу та створює реальні загрози національній безпеці, збереженню генофонду українського народу й розвитку трудового потенціалу загалом. Це вимагає розробки й здійснення заходів у рамках виваженої демографічної політики в Україні та регіональної демографічної політики. Без вирішення цього завдання можна втратити можливості відтворення сільського населення, сільського трудового потенціалу, а отже, - шанси на ефективний розвиток сільських територій у перспективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики : [монографія] / І. В. Гончаренко. - Львів, 2009. - С. 12.
2. Дирбавка О. Демографічно-трудоий потенціал села [Електронний ресурс] / О. Дирбавка. - Режим доступу : <http://conftiapv.at.ua>.
3. Ключник А. В. Зайнятість населення сільських територій: проблеми та стратегічні напрями їх вирішення / А. В. Ключник // Регіональна економіка. - 2011. - № 1. - С. 134.
4. Сільське господарство України. 2010 рік : [стат. зб.] / Державна служба статистики України. - К., 2011. - С. 29.
5. Скиба Т. В. Детермінанти розвитку сільського підприємництва / Т. В. Скиба // Регіональна економіка. - 2012. - № 2. - С. 57.
6. Славова В. П. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славова, О. В. Коваленко // Вісник аграрної науки. - 2007. - № 9. - С. 69.
7. Соціальні індикатори рівня життя населення : [стат. зб.] / Державна служба статистики України. - К., 2011. - С. 9, 29-31.
8. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2011 року : [стат. зб.] / Державна служба статистики України. - К., 2011. - С. 8, 17.

REFERENCES

1. Honcharenko I. V. (2009), *Sotsialno-ekonomichniy rozvytok sil'skykh terytorii rehionu*, Lviv, p. 12.
2. Dyrbavka O., *Demografichno-trudoviy potentsial sela*, available at: <http://conftiapv.at.ua>.
3. Kliuchnyk A. V. (2011), *Rehionalna ekonomika*, No. 1, p. 134.
4. State Statistics Service of Ukraine (2011), *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy. 2010 rik*, Kyiv, p. 29.
5. Skyba T. V. (2012), *Rehionalna ekonomika*, No. 2, p. 57.
6. Slavova V. P., Kovalenko O. V. (2007), *Visnyk ahrarnoy nauky*, No. 9, p. 69.
7. State Statistics Service of Ukraine (2011), *Sotsialni indykatory rivnia zhyttia naseleennia*, Kyiv, pp. 9, 29-31.
8. State Statistics Service of Ukraine (2011), *Chyselnist' naviavnoho naseleennia Ukrainy na 1 sichnia 2011 roku*, Kyiv, pp. 8, 17.

Roman Chorny, Liubov Shevchuk

DEMOGRAPHIC SITUATION AS A MAJOR FACTOR TO DEVELOP LABOUR POTENTIAL IN RURAL AREAS

The article analyses the demographic situation in rural areas of Ukraine as a prerequisite of development of labour potential within their limits. It is shown that the demographic situation in rural areas of Ukraine is characterized, region by region, with the predominance of negative tendencies that are manifested in the decrease of rural population, general and natural. While the population in Ukraine has decreased in general from 46929525 to 45778534 over the period of 2006-2011 making a loss of 1150991 people, the rural population lost 714930 people (decreased from 15051815 to 14336885 people), all regions being the losers. Special attention is paid to such regions as those of Chernihiv, Vynnytsia, Zhytomyr, Poltava where the natural basis for the reproduction of rural population had become narrower by 2011, and so has the labour resource. More peasants were born only in the Autonomous Republic of the Crimea and Transcarpathian Region, and a rise in the natural growth of rural population had been observed the region of Rivne and Transcarpathian one. The depopulation of rural areas is already limiting the possibilities of the physical base to increase a labour potential and it causes a real threat to the national security, to the genetic fund of the Ukrainian people and to the development of labour potential in general. The article stresses the necessity to work out and implement a reasonably weighed demographic policy in Ukraine as well as regional demographic policy so as to improve the demographic situation as a base to renew and develop the labour potential of rural areas.

Keywords: labour potential, demographic situation, depopulation, demographic policy, regional demographic policy.

© Р. Чорний, Л. Шевчук

Надійшла до редакції 26.02.2013

№ 2 (122) березень-квітень 2013 р.